

УДК 37-021.3=161.2(477.7)-044.963=161.1“2022/2024”
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-49-1>

РУЙНУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ РФ НА ОСНОВІ СВІДЧЕНЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (2022–2024 РР.)

Адамович Сергій Васильович,
*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
sergey.adamovych@pnu.edu.ua
orcid.org/0000-0003-4236-741X*

Метою дослідження є аналіз дій російської влади щодо цілеспрямованого руйнування освітньої інфраструктури Півдня України, що передбачало репресивні заходи стосовно українських педагогів і науковців, русифікацію, індоктринацію учнівської та студентської молоді на окупованих територіях, цілеспрямоване знищення обстрілами освітніх закладів, розграбування їх майна. **Методи.** Автор статті у своєму дослідженні користується аналітичним методом для аналізу публікацій у засобах масової інформації, звітів правозахисних організацій, офіційних документів; інтерв'ювання внутрішньо переміщених осіб; методом контент-аналізу для вивчення текстів пропагандистських матеріалів, які поширювалися серед учнів російською владою; порівняльним методом для порівняння сучасного стану української освіти на Півдні України з довоєнним станом; історичним методом для аналізу передумов і хронології освітніх змін на окупованих територіях. Соціологічний метод дав змогу вивчити реакцію учнів, учителів, батьків на примусове запровадження російської освіти. Статистичний метод використовувався для збору й аналізу даних. **Результати.** У статті проаналізовано здійснення державними органами РФ руйнування освітнього середовища Півдня України у 2022–2024 рр. на основі свідчень внутрішньо переміщених осіб як елемент окупаційної політики росії стосовно української нації. **Висновки.** Автор стверджує, що обстріли освітньої інфраструктури російськими військами мають цілеспрямований характер, індоктринація, русифікація та депортація українських дітей і молоді мають комплексний характер і є частиною геноциду РФ щодо українців, освітяни та науковці на окупованих територіях Півдня України піддаються жорстоким репресіям за проукраїнську позицію. Дії військово-політичного керівництва РФ щодо українського освітнього середовища Півдня України порушують численні міжнародно-правові норми.

Ключові слова: Південь України, російська окупація України, русифікація освіти, індоктринація дітей і молоді, знищення росіянами українського освітнього простору, репресії щодо українських освітян і науковців.

THE DESTRUCTION OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE SOUTH OF UKRAINE BY RUSSIAN STATE AUTHORITIES ON THE BASIS OF THE TESTIMONIES OF INTERNALLY REPLACED PEOPLE (2022–2024)

Adamovych Sergii Vasylovych,
*Doctor of Historical sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and History
of State and Law
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
sergey.adamovych@pnu.edu.ua
orcid.org/0000-0003-4236-741X*

The aim of this study is to analyze the actions of the Russian authorities concerning deliberate destruction of the educational infrastructure of the South of Ukraine including repressive measures against Ukrainian teachers and scholars, russification, indoctrination of school and university students in the occupied territories, targeted destruction of educational institutions through shelling, and the looting of their property. **Methods.** The author of this article employs analytical method to analyze publications in mass media, reports from human rights organizations, official documents, interviews with internally displaced people, content analysis to study texts of propaganda materials disseminated among students by the Russian authorities, a comparative method during comparison of the modern state of the Ukrainian education in Southern Ukraine and with its state in pre-war conditions, and a historical method to analyze the prerequisites and chronology of educational changes in the occupied territories. The sociological method was used to study the reactions of students, teachers, parents to the forced implementation of the Russian education system. The statistical method was applied for data collection and its analysis. **Results.** The article analyzes how Russian state authorities have destroyed

the educational environment of the South of Ukraine from 2022 to 2024 on the basis of testimonies of internally displaced people as an element of Russia's occupation policy against the Ukrainian nation. **Conclusions.** The author claims that shelling of educational infrastructure by Russian militaries is deliberate. Indoctrination, russification and deportation of Ukrainian children and youth form a systematic policy and are part of the genocide against Ukrainians. Educators and scholars in the occupied territories of the South of Ukraine face severe repressions for their pro-Ukrainian stance. The actions of Russia's military-political leadership against Ukraine's educational environment in Southern Ukraine violate numerous international legal norms.

Key words: South of Ukraine, Russian occupation of Ukraine, Russification of education, indoctrination of children and youth, destruction of Ukrainian educational space by Russians, repressions against Ukrainian educators and scholars.

1. Вступ

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну державні чинники РФ розпочали руйнування освітнього середовища, використовуючи його як ефективний інструмент для знищення української ідентичності (витравлювання української культурної спадщини та мови, нав'язування російських наративів, сприяння асиміляції і втраті національної самосвідомості). Російські агресори здійснюють на окупованих територіях русифікацію та індоктринацію дітей і молоді, піддають репресіям українських освітян і науковців. Українські території, що не перебувають під безпосереднім контролем Росії, зазнають цілеспрямованого руйнування освітньої інфраструктури – знищення внаслідок обстрілів шкіл, дошкільних закладів, університетів тощо. Попри це, частина навчальних і наукових центрів цивілізованого світу продовжують співпрацювати з російською системою освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні лише почали з'являтися перші концептуальні публікації, що стосуються руйнації державними органами РФ українського освітнього середовища. У них вже є оцінки щодо свідомого знищення Росією під час війни освітньої галузі України. Однак вони не базуються на значному джерельному матеріалі.

Так, сучасні дослідження, свідчення очевидців і дані відкритих джерел дають змогу стверджувати, що руйнацію освіти росіяни використовують як один із гібридних засобів у веденні війни щодо України. Відзначимо, що у 2023 р. дослідники Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я (Хошнуд К., Раймонд Н., Ховарт К.) опублікували працю, яка присвячена російській систематичній програмі перевиховання й усиновлення дітей України (Хошнуд, Раймонд, 2023). Польська дослідниця І. Замковська аналізує вплив війни на основні характеристики освіти як права людини в чотирьох освітніх середовищах: на території України, на окупованій території, у російських таборах перевиховання та в окремих європейських країнах, що приймають українських біженців від війни (Замковська, 2024). Проблеми застосування міжнародного публічного права в механізмі запобігання порушенням миру в умовах збройної агресії Російської

Федерації проти України торкалися С. Адамович, О. Гнатів, Ю. Микитин (Адамович, Микитин, 2022; Гнатів, 2023). Перспективи притягнення до відповідальності за порушення прав дітей в Україні проаналізувала І. Басиста (Басиста, 2023). Міжнародний досвід та українські реалії захисту прав дітей на окупованих територіях висвітлено в публікації І. Щebetун, Т. Михайліної (Щebetун, Михайліна, 2019). Становище дітей на окупованих територіях з 2014 р. і освітній процес в ДНР / ЛНР досліджуються О. Караман, О. Хоменко (Караман, 2019; Хоменко, 2016); руйнування освітньої інфраструктури з 2014 р. РФ – І. Грідіною (Грідіна, 2016). У працях О. Висувень, В. Молоткової, Ю. Фігурного, Н. Брегунець знайшло відображення становище освіти на окупованих територіях в контексті релігійних свобод (Висувень, Молоткова, Фігурний, Брегунець, 2022). О. Пашкова на підставі аналізу діяльності воєнізованих таборів в ДНР / ЛНР визначила першорядні аспекти їхньої роботи, головних суб'єктів, особливості функціонування тощо (Пашкова, 2023). Проблеми зростання насильства проти українських учителів; зменшення або повне припинення навчання та деградація інфраструктури на окупованих територіях вивчені у статті Ю. Ненько, О. Орендарчук, Ю. Присяжнюк, О. Шевченко (Ненько, Орендарчук, Присяжнюк, Шевченко, 2023).

У зв'язку з вищенаведеним автор на основі аналізу даних з відкритих джерел, свідчень понад 1100 очевидців / свідків російських злочинів, які були зібрані Центром документування та дослідження воєнних злочинів Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, проведе аналіз дій російської влади щодо знищення освітнього середовища на Півдні України, що зазнала руйнівного впливу російської окупації. Результати дослідження будуть корисними для реалізації міжнародної інформаційної політики органів влади України, сприятимуть протидії пропагандистським кліше російської псевдонауки, що виправдовує російську агресію і продовжує прощовхувати путінську пропаганду про укнацистів, звільнення від репресій «руського міра» тощо.

Метою дослідження є аналіз дій російської влади, які спрямовані на руйнування шкільної інфраструктури, карально-репресивні заходи щодо

українських науково-педагогічних кадрів, русифікацію, індоктринацію учнівської та студентської молоді. Для дослідження свідомо вибрано освітнє середовище Півдня України, оскільки завдяки тривалому терміну російської окупації на цих територіях влада РФ широко застосувала репресії щодо вчительських колективів і розгорнула активну діяльність з русифікації закладів освіти. Окрім цього, в областях Півдня України знищена обстрілами велика кількість освітніх закладів.

Методи. Автор статті у своєму дослідженні користувався аналітичним методом, методом інтерв'ювання, контент-аналізу, порівняльним методом, історичним методом, соціологічним методом статистичним методом.

2. Матеріальні наслідки військової агресії

Відзначимо, що агресія Росії поставила під сумнів право на освіту в Україні як фундаментальне право людини в усіх аспектах. Як визначено в заувазі загального порядку № 13 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав від 8 грудня 1999 р., «освіта є як правом людини сама по собі, так і незамінним засобом реалізації інших прав людини» (U.N. Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 1999). За підрахунками ЮНІСЕФ на середину літа 2022 р., у середньому 22 школи за день пошкоджувалися в Україні внаслідок атак росіян і щонайменше дві дитини гинули та ще більше отримували поранення (Рій, 2022). За інформацією Міністерства освіти і науки України, від бомбардувань і обстрілів руйнувань зазнали 3798 навчальних закладів, 365 ліквідовано (Міністерство освіти і науки України, 2024). Відзначимо, що згідно з офіційною статистикою, станом на 26 січня 2025 р. внаслідок воєнних дій загинуло 596 дітей, 1741 – зазнали поранень, до Російської Федерації з тимчасово окупованих територій депортовано 19 546 українських дітей, де вони піддаються примусовому перевихованню (Діти війни, 2025).

Зокрема, попри швидку окупацію на початку широкомасштабного вторгнення у 2022 р. значної частини Херсонської області росіянами, через ворожі обстріли було порушено багато освітніх закладів. Так, у селі Чернобаївка поблизу Херсона внаслідок артилерійських обстрілів в перші дні війни було зруйновано школу і дитсадок (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). У самому Херсоні були пошкоджені школи № 24, 36, інтернат для дітей-сиріт на вул. Кулика (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). Як згадує О. Маліченко, підставою для обстрілу школи № 24 стало лише те, що «1 березня 2022 р. в школі № 24 підлітки кидали петарди в сторону військових РФ, після цього російський танк вистрілив в школу, діти, правда, втекли» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). Обстріли освітніх закладів тривали і після

окупації росіянами населених пунктів Херсонщини. Так, 14 квітня 2022 р. ракета потрапила в школу с. Посад-Покровське, розбила все приміщення (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

Зазнали руйнувань приміщення університетів м. Миколаєва (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова).

Частими були випадки, коли росіяни облаштовували в освітніх закладах катівні або розквартировували в них свої гарнізони. Так, у селі Бургунка Тягинської сільської ради в дитсадку в підвалі «всіх, хто за Україну, закривали на кілька днів туди. Атовців били, заставляли рити окопи» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). У село Новомиколаївка Скадовського району окупанти зайшли в перший же день війни, заселилися в школу, цивільні будинки і музичну школу, залякували місцевих за підтримку України, застосовували фізичне насилля, викрадали людей (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). Російські солдати не тільки розквартировувалися в школах, а і, як у Рибальченській школі, «страшно понагаджували, а потім жили в покинутих двоповерхових будинках» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

У Новій Каховці росіяни вивезли зі школи № 1 ім. О. Довженка меблі. Директора цієї школи О. Якубову тримали в підвалі за українську позицію 6 днів. Також директора школи № 3 І. Дубас тримали в підвалі за проукраїнську позицію. Натомість директор школи № 1 Л. Гришиніна пішла на колаборацію з окупантами і збирала ноутбуки наче для роботи у школі (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

3. Репресії щодо освітан

На окупованих територіях на місцеву владу чинився тиск із вимогою знову відкрити школи, оскільки окупаційні сили прагнули сигналізувати про повернення до «нормального життя» та святкувати «мир», який Росія нібито подарувала місцевим громадянам.

Зазначимо, що російські окупанти після анексії Криму уже у 2015 р. скоротили кількість дітей, які здобували освіту українською мовою, на 80 відсотків, а наступного року відбулося подальше зниження на 50 відсотків. 31 січня 2024 р. Міжнародний суд ООН у справі «Застосування Міжнародної конвенції щодо боротьби з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції щодо подолання всіх форм расової дискримінації (Україна проти РФ)» визнав, що законодавча та інша практика Російської Федерації щодо шкільної освіти українською мовою в Криму є «зразком расової дискримінації» відповідно до Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Адамович, Питльована, 2024: 21–22).

Політику руйнування української освіти росіяни проводили з 2022 р. на окупованих територіях Півдня України. Зокрема, в селищі Іванівське Генічеської міської ради росіяни освітній процес відновили в школі 14 травня 2022 р., а 25 травня вже був останній дзвоник, і виписали атестати про завершення середньої школи (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

Як зауважує Т. Журженко, у цій ситуації онлайн-навчання, запроваджене українськими школами протягом двох років пандемії, було не просто прагматичним рішенням, а актом пасивного опору, який дав змогу хоча б тимчасово обійти прямий вплив окупаційних військ. На початку квітня 2022 р. Міністерство освіти офіційно дозволило школам самостійно вирішувати, коли закінчувати навчальний рік, залежно від місцевих умов. Школам також наказали перевести всіх учнів до наступного класу, призупинити іспити в кінці року, передчасно закінчити навчальний рік на окупованих територіях (Журженко, 22). Відповідно в окупованих містах, селищах та селах, які після окупації мали доступ до інтернету та мали змогу навчатися, українські освітяни продовжували працювати дистанційно. Наприклад, у Херсоні, за інформацією центру Cedos, школи працювали без змін, учителі створювали відеозаняття та спілкувалися з учнями в соціальних мережах або телефоном (Назаренко, Когут, Жерьобкіна, Машкова, 2022).

Проте українські педагоги, які продовжували залишатися під окупаційною владою, ризикували своїм життям. Так, у селі Лоцкине на Миколаївщині росіяни замордували місцевого вчителя, у якого найшли патрони, і ідентифікували його як «нацика» (Свистуха, Кльосова, 2022).

Відбувалося і викрадення окупантами вчителів через нібито їхню допомогу українським військовим. Відомий випадок із проректором Херсонського державного університету М. Вінником і вчителькою В. Андрушею, яку незаконно вивезли й утримували на території РФ (Рій, 2022).

14 червня 2022 р. російські військові розпочали захоплення Херсонського державного університету. Як згадував проректор університету М. Вінник, «трое озброєних російських військових прийшли до свідка і сказали, що потрібно зустрітися з представниками військової адміністрації Херсона від РФ. Його відвезли за адресою (вул. 295 Херсонської стрілецької дивізії, 1а), де його разом з іншими утримували впродовж трьох днів» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). Натомість В. Кутішев згадує, що йому, як працівнику університету, російські військові, що хотіли забрати навчальні прилади, «погрожували відрізати ногу електричними щипцями та завдали удару по голові прикладом автомата» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). Студент Д. Шулев пам'ятає, що «14 червня

мали бути державні іспити, але рускі вирішили захопити університет, прийшла секретар кафедри і сказала: “До нас прийшли гості”, і ми чорним ходом порозходилися додому» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). 20 червня 2022 р. росіяни «зайшли в гуртожиток № 2 університету і заставляли студентів виселитися до кінця червня. Вони виносили з гуртожитку мікрохвильовки, чайники... для свого користування» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

З початком нового навчального року у 2022 р. призначена Москвою влада посилила тиск на педагогічний колектив і завучів щодо впровадження російських стандартів освіти. Директорам шкіл погрожували; деякі були викрадені й зазнали репресій. Якщо директори не бажали співпрацювати, їх заміняли лояльними до Росії особами з необхідною кваліфікацією або без неї. Зокрема, в Херсоні окупанти вимагали персональні дані учнів, які адміністрації шкіл знищували, ховали документи учнів і персоналу (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). У вересні 2022 р. сильно тиснули на вчителів школи № 56, примушували і заставляли працювати за російськими програмами (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

Як згадувала вчителька О. Жукова з Новотроїцької селищної ради, «у школі змушували до співпраці за російськими програмами і погрожували фізичною розправою... переховувалася, шукали дома, але не знайшли. Виїхали, коли школа запустилася і в мені пропала необхідність. Багато вчителів переслідували... Колаборантів багато. Сторож читає тепер географію. Не важливо, щоб була освіта, роблять з цього картинку» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

Однак, оскільки дуже мало місцевих вчителів бажали співпрацювати, волонтерів набирали з Росії. За даними російського ЗМІ «Медіазона», у 2022 р. зголосилося понад 200 російських вчителів (Журженко, 2022). Репресій зазнавали і батьки. Так у с. Максима Горького батьків, які не віддавали дитину в школу / садок російський, залякували, що позбавлять батьківських прав (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). Подібна ситуація була в селищі Велика Лепетиха, де російська влада заставляла, щоб батьки віддавали дітей у школу, де викладали проросійські вчителі. Якщо батьки не віддавали, то окупаційна влада погрожувала їм, що заберуть дітей (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

Очевидці також свідчать, що в селі Подо-Калинівка Ювілейної сільської ради люди почали виїжджати, щоб не віддавати в російську школу, і там навчання не розпочалося (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). У селі Ювілейне примусово заставляли йти в школу, якщо родини відмовлялися, то забирали дитину в батьків (Архів ННЮІ ПНУ, 2022).

4. Депортація дітей

Ще одним напрямом впливу на українських дітей стала часто без дозволу батьків примусова

депортація та перевиховання. Ще у 2014 р. українських дітей з окупованих Росією та проксірайонів привозили в так звані літні табори. З лютого 2022 року вони поширилися на новоокуповані території Запорізької, Харківської, Херсонської, Донецької та Луганської областей. Однак справжньою метою організаторів табору був акцент на російській мові, інтеграція в російське життя, її культуру, суспільство, її версію історії, військову підготовку. Деякі табори були розміщені в регіональних університетах по всій Росії та мали на меті заохотити вступ до університетів депортованих українців (Замковська, 10–11). Незаконна політика депортації була визнана військовими злочинами та створила основу для видачі Міжнародним кримінальним судом 17 березня 2023 р. ордерів на арешт двох ключових злочинців – В. Путіна та пані М. Львової-Белової «за воєнний злочин у вигляді незаконної депортації населення та незаконного переміщення населення з окупованих територій України до Російської Федерації на шкоду українським дітям» (Міжнародний кримінальний суд, 2023).

Військову підготовку неповнолітніх із тимчасово окупованих територій у воєнізованих таборах можна розглядати як порушення Закону України «Про охорону дитинства», що забороняє пропаганду війни, а також навчання дітей із метою використання у збройних конфліктах або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності. Зомбування дітей у цьому напрямі свідчить про намір військово-політичного керівництва Росії та підконтрольних їй окупаційних адміністрацій вербувати й використовувати місцеву молодь у збройному конфлікті проти України (Пашкова, 30–31).

5. Обстріли деокупованих територій

Після звільнення Херсона ЗСУ обстріли міста і звільнених територій області лише загострилися.

І, як згадував В. Васецький, вони були «неприцільні, хаотичні» (Архів ННЮІ ПНУ, 2022). У Херсоні у 2023 р. постраждали від обстрілів школи № 9, 27, 34, ряд дитячих садочків, багато разів обстрілювалася Херсонська державна морська академія, був пошкоджений Херсонський політехнічний коледж (Архів ННЮІ ПНУ, 2023). За підрахунками автора, протягом жовтня 2023 р. – частини січня 2024 р. руйнувань унаслідок обстрілів зазнали не менше ніж 15 освітніх закладів на деокупованих територіях Херсонської області. Свідченням масштабів обстрілів є те, що 13 травня 2024 р. одна зі шкіл Херсона була обстріляна уже в п'ятий раз (Белякова, 2024).

6. Висновки

Отже, на прикладі освітнього середовища Півдня України можемо стверджувати, що українська система освіти цілеспрямовано стала мішенню та була використана Росією як інструмент війни у 2022–2024 рр., з порушенням усіх елементів освітніх прав і міжнародного права. З початком агресії освітні заклади області цілеспрямовано зазнають руйнувань унаслідок обстрілів, приміщення шкіл і садків окупанти використовують як бази для особового військового складу чи місця для тортур. На окупованих територіях росіяни з порушенням міжнародно-правових норм розгорнули широкомасштабну діяльність з метою русифікації, примусового наповнення дитячої свідомості російськими імперськими наративами історії та культури, мілітаризації освіти. Водночас репресій зазнають українські педагоги й науковці, які відмовляються співпрацювати за окупаційними освітніми програмами. У подальшому ґрунтовних наукових студій потребує також «система військово-патріотичного виховання» на окупованих територіях для вироблення механізмів протидії впливу Російської Федерації на молодь України.

Література:

1. Адамович С., Микитин Ю. Перспективи притягнення до кримінальної відповідальності росіян за воєнні злочини в Україні в контексті реалізації конституційного права на судовий захист. *Проблеми реалізації норм Конституції України в умовах воєнного стану*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 27 червня 2022 року). Івано-Франківськ : ПНУ, 2022. С. 94–106.
2. Адамович С. В., Питльована В. П. Порушення норм міжнародного та національного права російською владою на окупованих українських територіях в сфері освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 20–23.
3. Архів Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (Архів ННЮІ ПНУ).
4. Басиста І. Перспективи притягнення до відповідальності за порушення прав дітей в Україні та злочини щодо дітей, скоєні російськими загарбниками під час широкомасштабної війни, розв'язаної Росією 24 лютого 2022 р. (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом). *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару* (23 червня 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 13–17.

5. Белякова К. Військові РФ вп'яте обстріляли школу у Херсоні: які наслідки атак правобережжя. URL: <https://suspilne.media/kherson/745581-vijskovi-rf-vpate-obstrilali-skolu-u-hersoni-aki-naslidki-atak-pravoberezza/> (дата звернення 26.01.2025).
6. Vysoven O., Figurnyi Y, Molotkina V, Brehunets N. Repressive policy of the occupiers during the declared Russian-Ukrainian hybrid war against religious communities of Ukraine 2014–2022. *Occasional papers on religion in Eastern Europe* (July 2022) XLII, 6. P. 14–35.
7. Грідіна І. М. Освітнянський фронт війни на Сході України. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: історія, політологія. 2016. Вип. 16. С. 199–208.
8. Hnativ O. Public International Law in the Mechanism for Preventing Violations of Peace in the Context of an Armed Aggression by the Russian Federation on Ukraine. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15. No. 2. P. 293–303.
9. Діти війни. URL: childrenofwar.gov.ua (дата звернення 26.01.2025).
10. Караман О. Л. Соціальні характеристики дітей і молоді – жертв гібридної війни на сході України. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2019. № 1. С. 14–23.
11. Назаренко Ю., Когут І., Жерьобкіна (пер.), Машкова Т. Освіта на окупованих територіях (24 лютого – 30 квітня 2022 р.). URL: <https://cedos.org.ua/en/researches/education> (дата звернення 26.01.2025).
12. Nenko Y., Orendarchuk O., Prysiazhniuk Y., Shevchenko O. Ukrainian education during War: a scoping. *Revista praxix educacional*. 2023. Vol. 19. No. 50. P. 1–18.
13. Пашкова О. Воєнізовані табори для неповнолітніх на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей: організаційний і змістовий аспекти роботи. *Український історичний журнал*. 2023. № 1. С. 20–35.
14. Рій Г. Втрати української системи освіти через війну: інфраструктура та людський капітал. Ч. 2. URL: <https://osvitanalitika.kubg.edu.ua/2022/07/15/> (дата звернення 26.01.2025).
15. Свистуха Д., Кльосова С. «Шукали зброю та воїнів АТО»: староста села на Миколаївщині розповіла про тиждень в окупації. URL: <https://suspilne.media/226398-sukali-zbrou-ta-voiniv-ato-starosta-odnogo-iz-sil-mikolaivsvini-rozpovila-pro-tizden-v-okupacii/> (дата звернення 26.01.2025).
16. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova | International Criminal Court (icc-cpi.int).
17. Khoshnood K., Raymond N., Howarth C. *Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children*. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health. 2023. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data> (дата звернення 26.01.2025).
18. U.N. Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1999). *Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. General comment No. 13 (Twenty-first session, 1999). The right to education (article 13 of the Covenant)*. URL: <https://undocs.org/E/C.12/1999/10> (дата звернення 26.01.2025).
19. Хоменко О. Довгий тунель без світла в кінці: середня школа на теренах «народних республік» у перший рік російсько-української війни. *Українознавство*. 2016. № 2. С. 8–17.
20. Щебетун І. С., Михайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 33–37.
21. Zamkowska I. The System of Education as an Instrument of War in the Russia-Instigated. Ukrainian Crisis International. *Journal of Education Reform*. 2024. P. 1–21.
22. Zhurzhenko T. Education Under Fire: The Ukrainian School System Under Occupation. Centre for East European and International Studies (ZOiS). 2022. 29. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/education-under-fire-the-ukrainian-school-system-under-occupation> (дата звернення 26.01.2025).
23. 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: <https://saveschools.in.ua/en/> (дата звернення 26.01.2025).

References:

1. Adamovych, S. V., & Pytlova, V. P. (2024). Porushennia norm mizhnarodnoho ta natsionalnoho prava rosiiskoiu vladoiu na okupovanykh ukrainskykh terytoriakh v sferi osvity [Violations of international and national law by Russian authorities in the field of education in occupied Ukrainian territories]. *Yurydychnyy naukovy elektronnyy zhurnal*, 11, 20–23 [in Ukrainian].
2. Adamovych, S., Mykytyn, Y. (2022). Perspektyvy prytiakhennia do kryminalnoi vidpovidalnosti rosiian za voenni zlochyny v Ukraini v konteksti realizatsii konstytutsiinoho prava na sudovy zakhyst [Prospects for holding Russians accountable for war crimes in Ukraine in the context of implementing the constitutional right to judicial protection]. *Problemy realizatsiyi norm Konstytutsiyi Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu*:

- materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi* (m. Ivano-Frankivsk, June 27, 2022), pp. 94–106. Ivano-Frankivsk: PNU [in Ukrainian].
3. Arkhiv Navchalno-naukovoho yurydychnoho instytutu Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu imeni V. Stefanyka [Archive Educational and Scientific Legal Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University] [in Ukrainian].
 4. Basysta, I. (2023). Perspektyvy prytiahnennia do vidpovidalnosti za porushennia prav ditei v Ukraini ta zlochyny shchodo ditei, skoieni rosiiskymy zaharbnymy pid chas shyrokomasshtabnoi viiny, rozviazanoi Rosiieiu 24 liutoho 2022 r. [Prospects for accountability for violations of children's rights in Ukraine and crimes against children committed by Russian invaders during the war]. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh viiny ta pisliavoiennnyi period: materialy naukovo seminaru* (m. Lviv, June 23, 2022), pp. 13–17. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
 5. Belyakova, K. (2022). Viiskovi RF vpiate obstrilaly shkolu u Khersoni: yaki naslidky atak pravoberezhzhia [Russian troops shelled a school in Kherson for the fifth time: consequences of the attacks on the right bank]. URL: <https://suspilne.media/kherson/745581-vijskovi-rf-vpate-obstrilali-skolu-u-hersoni-aki-naslidki-atak-pravoberezza/> (last accessed 26.01.2025) [in Ukrainian].
 6. Dity viiny [Children of war]. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (last accessed 26.01.2025) [in Ukrainian].
 7. Hnativ, O. (2023). Public International Law in the Mechanism for Preventing Violations of Peace in the Context of an Armed Aggression by the Russian Federation on Ukraine. *Pakistan Journal of Criminology*, 15 (2), 293–303.
 8. Hridina, I.M. (2016). Osvitianskyi front viiny na Skhodi Ukrainy Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. [Educational front of the war in Eastern Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: istoriia, politolohiia*, 16, 199–208 [in Ukrainian].
 9. Karaman, O.L. (2019). otsialni kharakterystyky ditei i molodi – zhertv hibrydnoi viiny na skhodi Ukrainy [Social characteristics of children and youth – victims of hybrid war in Eastern Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky*, 1, 14–23 [in Ukrainian].
 10. Khomenko, O. (2016). Dovhyi tunel bez svitla v kintsi: serednia shkola na terenakh “narodnykh respublik” u pershyi rik rosiisko-ukrainskoi viiny [A long tunnel without light at the end: secondary school in the territories of the “people’s republics” during the first year of the Russian-Ukrainian war]. *Ukrainoznavstvo*, 2, 8–17 [in Ukrainian].
 11. Khoshnood, K., Raymond, N., & Howarth, C. (2023). Russia’s Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine’s Children. *Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health*. URL: <https://hub.conflictobservatory.org> (last accessed 25.05.2023).
 12. Nazarenko, Yu., Kohut, I., Zherobkina, T., & Mashkova, T. (2022). Osvita na okupovanykh terytoriyakh (24 lyutoho – 30 kvitnya 2022) [Education in the occupied territories (February 24 – April 30, 2022)]. URL: <https://cedos.org.ua/en/researches/education> (last accessed 26.01.2025) [in Ukrainian].
 13. Nenko, Y., Orendarchuk, O., Prysiazhniuk, Y., & Shevchenko, O. (2023). Ukrainian education during war: a scoping. *Revista Praxis Educacional*, 19 (50), 1–18 [in Spain].
 14. Pashkova, O. (2023). Voienizovani tabory dlia nepovnlitnikh na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Donetskoi i Luhanskoi oblasti: orhanizatsiinyi i zmistovyi aspekty roboty [Militarized camps for minors in temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions: organizational and substantive aspects of work]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 20–35 [in Ukrainian].
 15. Rii, H. (2022). Vtraty ukrainskoi systemy osvity cherez viinu: infrastruktura ta liudskyi kapital [Losses of Ukraine’s education system due to war: infrastructure and human capital]. URL: <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/2022/07/15/> (last accessed 26.01.2025) [in Ukrainian].
 16. Shchebetun, I.S., & Mikhalina, T.V. (2019). Zakhyst prav ditei na okupovanykh terytoriiakh: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Protection of children’s rights in occupied territories: international experience and Ukrainian realities]. *Politychne zhyttia*, 2, 33–37 [in Ukrainian].
 17. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: <https://icc-cpi.int> (last accessed 26.01.2025).
 18. Svystukha, D., & Kliosova, S. (2022). “Shukaly zbroiu ta voiniv ATO”: starosta sela na Mykolaivshchyni rozpovila pro tyzhden v okupatsii [“They were searching for weapons and ATO soldiers”: a village head in Mykolayiv region told about a week under occupation]. URL: <https://suspilne.media/226398-sukali-zbrou-ta-voiniv-ato-starosta-odnogo-iz-sil-mikolaivsini-rozpovila-pro-tizden-v-okupacii/> (last accessed 26.01.2025) [in Ukrainian].
 19. U.N. Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1999). Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. General comment No. 13 (Twenty-first session, 1999). The right to education (article 13 of the Covenant). URL: <https://undocs.org/E/C.12/1999/10> (last accessed 26.01.2025).

20. Vysoven, O., Figurnyi, Y., Molotkina, V., & Brehunets, N. (2022). Repressive policy of the occupiers during the declared Russian-Ukrainian hybrid war against religious communities of Ukraine 2014–2022. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, XLII (6), 14–35.
21. Zamkowska, I. (2024). The System of Education as an Instrument of War in the Russia-Instigated Ukrainian Crisis. *International Journal of Education Reform*, pp. 1–21.
22. Zhurzhenko, T. (2022). Education Under Fire: The Ukrainian School System Under Occupation. *Centre for East European and International Studies (ZOiS)*. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/education-under-fire-the-ukrainian-school-system-under-occupation> (last accessed 26.01.2025).
23. 7 million children of war in Ukraine. URL: <https://saveschools.in.ua/en/> (last accessed 26.01.2025).

Стаття надійшла до редакції 02.02.2025
The article was received 02 February 2025